

קובץ

הערות וביאורים

בתורת כ"ק אדמו"ר שליט"א

☆

בפש"מ, רמב"ם, נגלה והסידות

גליון ה"חמש מאות"

ג' תמוז - קרח

גליון מא (תק)

יוצא לאור על ידי

תלמידי בית המדרש דמוסד חינוך אהלי תורה

ברוקלין, ניו יארק

417 טראי עוועניו

שנת העיבור, תהא שנת משיח טובה, שנת תשמט ירך

שנת המאתיים להולדת כ"ק אדמו"ר הצ"צ

שנת הארבעים לנשיאות כ"ק אדמו"ר שליט"א

פ ת ח ז ב ר

ברוך שהחיינו וקימנו והגיענו לזמן הזה - אנו מודים לה' אשר בחסדו הגדול זיכנו, להגיש בזה לקהל שוחרי התורה, את גליון ה"חמש מאות" של "הערות וביאורים" בתורת כ"ק אדמו"ר שליט"א.

עיקר מטרתו של הקובץ הוא בכך, שהוא מהווה במה לביור והבנה ודיון בתורתו של כ"ק אדמו"ר שליט"א, שבה, כידוע היקף עצום של שטחי התורה הנידונים בה. הקרוב אצל תורתו שבכתב ושל בעל פה יודע, שאין שטח בשטחי התורה מכל הששה סדרים, - הלכה ואגדה, פלפול וניתוח הגיוני, מוסר ודרוש, קבלה וחסידות, - שאינו נידון בהרחבה ותוך כדי חידושים והסברות מרהיבות, כתוצאה מכך, גם הקובץ שמטרתו לשמש במה לדיון בתורתו של כ"ק אדמו"ר שליט"א, כולל מיגוון רב של סוגיות והערות בכל השטחים האמורים, גם מיגוון המשתתפים הוא רחב מאד, מכל גווי הקשת של חובבי תורה בעולם הגדול.

תדירותה של הופעת קובץ זה כמעט "עשר שנים" מדי שבת בשבתו, מאפשר לדון בתורתו של כ"ק אדמו"ר שליט"א בסמיכות מפליאה לזמן אמירתה או הדפסתה, בדרך זו מנוצלת במילואה עובדת ההתלהבות מדברים חדשים, כמאמר רז"ל "יהיו בעיניך כחדשים", כאשר כל קהל מקשיבי ולומדי שיחותיו ומאמריו של כ"ק אדמו"ר שליט"א שבע"פ ושבכתב משתתפים ע"י כתיבה וקריאה ועיון ב"קובץ" זה, בשקלא וטריא בדבריו הקדושים, לקיים מה שנאמר שיש "לחיות עם הזמן", עם "פרשת השבוע", כולל "פרשת השבוע החסידית" שהיא היא "פרשת השבוע" בתורתו של נשיא הדור.

בעקבות ההצלחה בסייעתא דשמיא שבעבר, ובהתאם ל"לכו מחיל אל חיל", באים אנו בזה בבקשה מקרב לב אל ידידנו התמימים ואניש שיחיו, להגביר את ההשתתפות בהקובץ ע"י כתיבת הערות והארות, שאלות ותשובות, ביאורים, הן בשיחות

חודש, ובלקוטי שיחות, והן במאמרי כ"ק אדמו"ר שליט"א ואגרות קודש, וכן בשאר המדורים בנגלה ובחסידות וכו', וכמובן - בהערות ותגובות על ה"קובצים" הקודמים, דבר שיגביר את ההבנה וההעמקה בתורה, בהתאם להכלל שהתורה נקנית בדיבוק חברים ובפלפול התלמידים.

ואנו תפלה להשי"ת על להבא, שנוכל להמשיך עוד ביתר שאת ויתר עוז מתוך מנוחת הנפש ומנוחת הגוף ומתוך הרחבה והצלחה בגו"ר בהוצאת הקובצים מידי שבוע בשבוע, ובאופן משופר יותר. הן בכמות והן באיכות, ובכך לגרום נחת רוח לעטרת ראשינו, כ"ק אדמו"ר שליט"א.

ויהי רצון שע"י כל האמור נזכה להבין ולהשכיל, לשמוע ללמוד וללמד את תורת כ"ק אדמו"ר שליט"א, עדי נזכה לקיום היעוד "ולא ילמדו איש את רעהו... כי כולם ידעו אותי" בעגלא דידן ממש.

המערכת

בי"ה, עשי"ק פרשת קרח שנת תשמט ידך.

תוכן הענינים

מענת כ"ק אדמו"ר שליט"א בנוגע להשם "מושקא" 7

לקוטי שיחות

11 זהירות במצוות ציצית לשיטת הרמב"ם
14 לעולם יהא אדם זהיר במצוות ציצית.
15 בגדר מ"ע שהזמן גרמא
16 תירוץ לקושיית הזהר הרקיע לפי השיחה
17 טעמי המנהגים באופן לבישת ט"ק.
22 ציצית בחוץ
23 הפרשת תרומה מן הרעה על היפה.
24 מעשר כספים מה"ית או מדרבנן
25 בגדר איסור ריבית
29 ר' עקיבא הי' נושא כליו של בן כוזיבא

חסידות

30 הערות בלקו"ת דפרשתנו
32 הערות על תורת חיים (גליון)
33 ההפרש בין חנוכה לפורים (גליון)

רמב"ם

34 מקור אדה"ז בהד' סימנים באתרוג בלתי מורכב

- 34 "הוה ועתיד מה מכריע".
- 36 בענין הנ"ל (גליון).

פשוטו של מקרא

- 43 בענין תרגום "הוי" אלקים" באידיש (גליון).

נגלה

- 51 הערות בספר פירוש הרמב"ם על מסי ר"ה.
- 53 הטעם דתדיר קודם, משום אין מעבירין על המצוה.
- 56 מנין בפייס (גליון).

שונות

- 62 הערות וציונים ל"שער הכולל".
- 63 הערות וציונים לשיחות כ"ק אדמו"ר שליט"א.
- 64 בקשר לכ"ח סיון.
- 64 תיקון בהערה מגליון העבר.

מספר פאקסמיליא לשלוח הערות: 9289 - 439 (718)

א. הננו מפרסמים בזה את המכתב שנכנס לכ"ק אדמו"ר שליט"א אודות שמה השני של הרבנית הצדקנית חיה מושקא נ"ע, ותשובת כ"ק אדמו"ר שליט"א בזה. תודתינו נתונה בזה להרב שד"ב שי לוי.

המערכת

להלן נוסח המכתב שנכתב בתור השערה ונכנס לכ"ק אדמו"ר שליט"א:

"...בקשר לשמה המדויק של כבוד הרבנית ע"ה..."

רגילים היו לקרוא לרבנית בשם "מוסיא" וכך היא גם היתה רגילה לחתום (גם כאשר היתה חותמת בשפות אחרות).

השם "מוסיא" יש לו גם כינוי חיבה "מושקא" [כך רשום באגרות כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע שנכתבו עם לידת הרבנית ע"ה וכך גם ב"היום יום" ובשאר המקורות].

ה"שין" בשם "מושקא" היא כמובן שמאלית, שאינו אלא כינוי חיבה של השם המקורי "מוסיא". אלא שכך הוא דקדוק כתיבת השם הזה ע"פ ההלכה, שכאשר כותבים את השם המקורי "מוסיא" כותבים אותו ב"סמך יוד", וכאשר כותבים אותו בכינוי החיבה "מושקא" כותבים אותו ב"שין שמאלית".

את זה יש לנו ללמוד מתוך תשובת כ"ק אדמו"ר הזקן (סי' לח) ותשובת כ"ק אדמו"ר ה"צמח צדק" (חאה"ע סי' ריט) בקשר לשם בתיה.

בשו"ת אדה"ז כותב בקשר לשם זה "אולי נגזר משם בת שבע שנעשה ממנו קיצור השם בשא (ומה שקורין בשיא הוא לרפיון לשון המדינה כמו בילייע געליא ודומיהן במדינתנו ולא בשאר מדינות)".

בקובץ יגדיל תורה (חוב' מג סי' עב) הוכחתי שמדובר כאן בנשים שקוראים להן "בסא" ב"סמך מודגשת" הרגילה במדינת

רוסיא, הממוצעת בין האותיות "סמך" ו"שיין", ונשמעת כמו "בסיא". וזהו הדיון בכתיבת השם הזה, אם להדגיש את האות "סמך" שבו (או תיו לא דגושה) ע"י הוספת "יוד" או ע"י כתיבת "שיין" (כמובן שמאלית).

בשו"ת הצ"צ הנ"ל כותב על כך בין השאר "וצ"ל מפני שהברת שיין ימנית קרוב ממש להברה זו א"כ אין כאן יוד גמור". כלומר - מפני ש"סמך המודגשת" שרגילים במדינות שלנו, דומה ל"שיין ימנית" ודומה גם ל"סמך יוד", לכן אפשר לכתוב אותה בשני האופנים "בתיה" או "בשא".

כל זאת רק כאשר ה"סמך" מנוקדת "פתח" או "סגול" וכיו"ב, אמנם כאשר ה"סמך" מנוקדת שוא, אז אי אפשר להוסיף אחריה "יוד" (שזו יקרא ה"סמך" בניקוד "חיריק"), ולא נשארה אלא האפשרות השניה לכותבה ב"שיין" (שמאלית כמובן).

זאת היא גם סיבת כתיבת "מוסיא" ו"מושקא", כי כאשר ה"סמך" מנוקדת "פתח מוסיפים לה "יוד" להדגשה, וכאשר ה"סמך" מנוקדת "שוא" מחליפים אותה ב"שיין" (שמאלית) להדגשה.

ע"ז הואיל כ"ק אדמו"ר שליט"א לענות:

"לכאורה מובן שאין להכריח אדם בנוגע לשמו (איך שיקרא א"ע או יחתום) אפילו בשמות דתושב"כ - הרשות בידו (בתור שם שבוחר לעצמו) לשנות.

הבירור העיקרי בהנ"ל - הנהגתו במעשה ודהסובבים אותו (בנוכחיותו). מעולם לא שמעתי שיבטאו מוסקע (מלבד בכוונה דפחיתות, וזהו רא"י לסתור ולשלול המבטא הזה).

הלכתוב דאתקריא או המכונה - ע"פ המבואר בפוסקים."

לאח"ז נכתב לכ"ק אדמו"ר שליט"א כדלהלן:

"...במענה כ"ק אדמו"ר שליט"א אודות השם של הרבנית ע"ה
"מעולם לא שמעתי שיבטאו מוסקע", לא נתברר אל נכון אם
הכוונה שהיו קוראים לה "מושקא" (בשין ימנית)..."

ע"ז הואיל כ"ק אדמו"ר שליט"א לענות:

"אני שמעתי קוראין כן".

אחר שנתקבל המענה הנ"ל עדיין באו רבים בשקו"ט בתוכן
הדברים. וכדי להקל הבנת הדברים, יש להקדים:

שני נושאים יש כאן: א) אם שם העיקרי הוא "חיה)
מוסיא" או "מושקא". ב) בשם "מושקא" אם הי"שין" היא ימנית
או שמאלית.

בנידון הראשון הנ"ל לא דנו בהשאלה ולא בזה דן עיקר
המענה שלפנינו. ולגופו של דבר - ברור שבעת קריאת השם בעת
לידתה נקראה בשם "חיה מושקא", שכך מבואר באג"ק אדמו"ר
מוהרש"ב ני"ע ח"ג אגרת תשיב: "אם עוד לא ניתן שם, תקרא
בשם חיי מושקא". ובאגרת תשיז "אשר נקרא שמה בישראל חיי
מושקא".

גם ברור שבשם זה היו קוראים לה כ"ק רבותינו ני"ע, עכ"פ
בעיקר - בכתיבה. כך קורא לה כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב ני"ע בכתב
צוואתו (אג"ק ח"ב תקיד) וכך קורא לה כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ
בכמה מכתבים - אליה (ח"ג אגרת תשנ) ובהזמנה לנישואיה
(ח"ב תי-תיג) ואודותה (ח"ה איתסט-ע). וכ"ק אדמו"ר שליט"א
במענה האמור הוסיף שגם בע"פ היו קוראים לה בשם זה "אני
שמעתי קוראין כן".

לאידך גיסא היו רגילים מכריה לקראותה בשם "חיה)
מוסיא". כך גם היתה חותמת וכך היתה רשומה גם בניירותיה
הרשמיים. מכאן גם הסיבה שבכמה מאגרות כ"ק אביה אדמו"ר

מוהריי"צ ני"ע קורא לה "חיה) מוסיא" - כאשר מדובר בסידור ניירותיה (ראה אג"ק שלו ח"ג תרסה. ח"ה אישלה).

אם נבוא לדון בהלכה איזה שם הוא העיקרי, דומני שעי"ז הוסיף כ"ק אדמו"ר שליט"א במענה האמור "הלכתוב דאתקריא או המכונה - ע"פ המבואר בפוסקים". גם נלעני"ד עיקר הטעם שנכתב במצבה, וכך במוסדות ושמות הבנות שנקראו על שמה, השם "חיה) מושקא", כי זהו השם שהיה שגור בפי רבותינו (בעיקר בכתב, אך כנ"ל - גם בע"פ).

זהו מה שנלעני"ד בקשר לשאלה הראשונה; אמנם כאמור לא זהו עיקר הדיון בשאלה ובמענה שלפנינו, כ"א בנידון השני "בשם 'מושקא' אם השי"ן היא ימנית או שמאלית".

חשבתי לתומי שהשם "מושקא" היה רגיל רק בכתב ולא בע"פ, ולכן דימיתי לומר שהשי"ן היא שמאלית, כי מקורו מהשם "מוסיא" והוספת "קא" בסופו הוא לעשותו שם חיבה (כמו "חי - חייקא", "משה - מושקא", "יוסף - יוסקא" וכיו"ב). ועי"ז השיב כ"ק אדמו"ר שליט"א "מעולם לא שמעתי שיבטאו מוסקע . אני שמעתי קוראין כן [מושקא]".

ואף אם נאמר שמקורו של השם הוא שם חיבה של "מוסיא" ותחלת קריאתו (בדורות הקודמים) היתה בביטוי "מוסקא" מ"מ "אין להכריח אדם בנוגע לשמו . . הרשות בידו . . לשנות", וכיון שלפועל קראוה "מושקא" בש"ן ימנית, נעשה זה שמה.

וכיון שכן אין כאן מקום לספק, וברור הדבר שיש לבטאות השם "חיה) מושקא" - בש"ן ימנית.

הרב שלום דובער לוי
- עורך סדרת אגרות קודש -

ל ק ו ט י ש י ח ו ת

ב. בלקוי"ש פי שלח (סעי' ה') כתב דבמ"ש במצוות ציצית "וראיתם אותו וזכרתם את כל מצוות ה'" יש לפרש בבי אופנים: (א) דזהו מגוף מצוות ציצית. (ב) דזהו דבר נוסף הבא כתוצאה מקיום מצוות ציצית, וממשיך (בסעי' ו') לבאר דבזה פליגי הרמב"ם והטור, דהרמב"ם בסוף הל' ציצית (פי"ג הי"א) כתב וז"ל: אעפ"י שאין אדם מחוייב לקנות לו טלית ולהתעטף בה כדי שיעשה בה ציצית, אין ראוי לאדם חסיד שיפטור עצמו ממצוה זו אלא לעולם ישתדל להיות עטוף בכסות המחוייבת בציצית כדי שיקיים מצוה זו וכו' עכ"ל, ובהלכה שלאחר זה (הי"ב) כתב וז"ל: לעולם יהא אדם זהיר במצוות ציצית שהרי הכתוב שקלה ותלה בה כל המצות כולן שנאמר וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה', עכ"ל, חזינן מזה שהרמב"ם חילק ההשתדלות במצוות ציצית לבי פרטים בבי הלכות, תחלה מדבר אודות מצות ציצית עצמה, ש"אין ראוי כו' שיפטור עצמו ממצוה זו כו' לעולם ישתדל כו' כדי שיקיים מצוה זו", ובהלכה בפ"ע מבאר הזהירות הבאה מזה שהציצית מביאה לידי זכירת כל המצות - "שהרי הכתוב שקלה ותלה בה כל המצות כולן", וזהו משום דלשיטת הרמב"ם הענין דוראיתם אותו וגו' הוא דבר נוסף על עצם מצוות ציצית, ולכן חלקם לבי פרטים בבי הלכות. אבל הטור (או"ח סי' כ"ד) הביא ענין הזהירות במצוות ציצית רק משום שיש בה זכירת כל המצוות עיי"ש, וזהו משום דלשיטתו הענין דוראיתם אותו וגו' הוא מגוף מצוות ציצית. עיי"ש.

ולפי זה אולי יש לבאר מה שבהל' י"א כתב הרמב"ם ההלכה "לאדם חסיד", ול"תלמידי חכמים", משא"כ בהי"ב כתב ההלכה לכל אדם, וצריך ביאור בזה, ולהני"ל י"ל כי בהל' י"א איירי רק מצד מצוות ציצית כפי שהיא מצוות עשה בפני עצמה, דמחמת זה שייך לחייב רק אדם חסיד ות"ח להזהר שלא יפטור אי"ע מעשה זה, (כלקמן) משא"כ בהל' י"ב איירי בדבר הנוסף הבא כתוצאה ממצוות ציצית איך שזה פועל לזכור כל מצוות ה', ומחמת טעם זה שפיר יש לחייב כל אדם שיזהר במצוות ציצית וכו'.

דהנה איתא במנחות מא,א, (מובא בכס"מ שם) מלאכא אשכחיה לרב קטינא דמיכסי סדינא וכו', אי"ל כו' ציצית מה תהא עליה, אי"ל ענשיתו אעשה, אי"ל בזמן דאיכא ריתחא ענשינן עי"ש. וישנם בזה כמה פירושים בראשונים, האי כמ"ש בתוס' הרא"ש נדה סא,ב, וז"ל: דלא חייבה תורה לעשות ציצית אלא מי שיש לו טלית בת די כנפות, דהא דאמרינן בפרק התכלת אי"ל מלאכא לרב קטינא סרבלא בסיתוא וסדינא בקייטא טצדקי למפטר נפשיה מציצית ומסיק התם דבעידנא דריתחא ענשי עלה, היינו דוקא בימיהן שכל עיטופן היי בטלית בת די כנפות הילכך העושה טלית פטורה מיענש - אבל האידנא שכל מלבושינו אין לו די כנפות אפילו בעידן דריתחא לא מיענשי, ומ"מ נכון לכל ירא שמים לקנות טלית בת די כנפות לחייב עצמו בציצית כו' כדאמרינן בב"ר וכי משה רבינו היי דחוק ליכנס לארץ לאכול מפריה ולשבוע מטובה אלא כך אמר משה מצות שיוכלו להתקיים על ידם יתקיימו על ידי, עכ"ל. וכ"כ בתוס' ישנים שבת לב,ב, דוקא בימיהם שהיו מלבושיהם כך בארבע כנפות היו נענשים מי שלא היי להם ציצית כדמוכח (מנחות מא,א) כו' אבל השתא שאין העולם רגילים בלבושים כאלו אין צריך לקנות, אך טוב לקנות טלית ולברך עליו בכל יום כדאמר בסוף פ"ק דסוטה (דף י"ד) וכי לאכול מפריה היי רוצה משה אלא אמר משה מצוה שאוכל לקיים יתקיים על ידי, ועיי' גם בתוס' פסחים קיג,ב, בהא דאיתא שם דמי שאין לו ציצית בבגדו הוה מנודה לשמים, דבפירושם הראשון נראה דסב"ל ג"כ ע"ד שיטה זו [דעונש שייך רק כשיש לו בגד בת די כנפות וכו'] עי"ש, ועיי' ג"כ ב"י או"ח סי' כ"ד שהביא זה.

אבל התוס' בפסחים בפירושם השני כתבו באופן אחר וז"ל: אי נמי אפילו אין לו יש לחזר ולהביא עצמו לידי חיוב כדאשכחן (סוטה יד,א) במשה שהיי תאב ליכנס לארץ ישראל לקיים מצות שבה כו' עכ"ל, ובפשטות משמע דלפירוש זה גם בימינו שאין לובשים בגד בת די כנפות כו' אם אינו מחזר להביא אי"ע לידי קיום מצוה היי מנודה לשמים, ומשמע דגם באופן כזה אמרינן דבעידנא דריתחא ענשינן, ובתוס' מנחות שם משמע דסב"ל ג"כ כפירוש השני בפסחים וראה בגליון השי"ס שם להגרע"א.

והנה בשיטת הרמב"ם הנה מפשטות לשונו בהי"א די"לעולם ישתדל להיות עטוף בכסות המחוייבת בציצית" לא משמע שמתכוון רק בימיהם שהיו רגילים ללבוש בגד בת ד' כנפות, או שכבר יש לו בגד בת ד' כנפות, דהרי משמע ג"כ שצריך לקנות עי"ש, וא"כ הרי ישנם ב' אופנים איך לפרש דברי הרמב"ם, או דקאי על הגמ' מנחות דבעידנא דריתחא ענשינן, וסב"ל כהאי נמי בתוסי פסחים, דבזה גופא שאינו מחזר לקיים עשה הנה עי"ז גופא ענשינן, (והכס"מ כתב המקור בהלי"א להך דמנחות) או אפ"ל דהרמב"ם סב"ל כתוסי הרא"ש ותוסי ישנים הנ"ל דהך דמנחות דענשינן איירי רק בימיהם, והרמב"ם אינו מביא זה, ומביא רק מה שכתבו בסוף דבריהם דנכון לכל ירא שמים לקנות טלית בת ד' כנפות וכו' כדמצינו במשה רבינו וכו', וזהו גם כוונת הרמב"ם, דלאופן זה פשוט דזה שייך רק באדם חסיד וכו'.

וגם לפי אופן האי"ל דזה שייך רק לאדם חסיד ות"ח, וכדמוכח במנחות שם דזה בא בהמשך ללעיל מיניי"ש שאני חסידים דמחמרי אנפשיהו"ו ועי' גם מהרש"א שם. וראה לקו"ש חי"ז ע' 376 בשוה"ג וז"ל: ואולי י"ל דבתור מילתא דחסידותא כו' צריך לרוץ בזה וכבש"ס שם (מא,א) שבעידן דריתחא מענשינן עי"ז, ואולי זהו המקור וזוהי כוונת הרמב"ם הלי ציצית שם: אעפ"י שאין אדם מחוייב לקנות לו טלית... אין ראוי לאדם חסיד שיפטור עצמו ממצוה זו כו' עכ"ל.

ולפי כל זה י"ל, דגם בזה מבואר דבהל' זו איירי הרמב"ם מצד מצוות ציצית מצ"ע [בלי ההוספה שזה פועל זכירת כל המצוות] כי הן הענין דבעידנא דריתחא ענשינן משמע שהיא רק מצד "מצוות עשה" בכלל ולא מצד ענין המיוחד שבציצית, וכשאלתו שם ענשיתו אעשה, ועי"ז ענה לו בעידנא דריתחא ענשינן, וכן איתא בשו"ע אדה"ז הלי תי"ת פ"ג בקונטרס אחרון בסופו וז"ל: ואשכחן כה"ג עונש על ביטול מצוה, אף שפטור מדינא גבי ציצית כרב קטינא פרק תכלת כו' עכ"ל, דמשמע דכן הוא בכל עשה. ועד"ז לפי אופן הב' הרי מביאין בזה ראוי ממש רבינו, ושם לא איירי במצוות ציצית דוקא, ומשמע דראוי לירא שמים לחזר להביא אי"ע שיוכל לקיים כל מ"ע. ושפיר מובו דבהל' י"א איירי רק לאדם חסיד ות"ח וכו' שיש

לחייבו להזהר במצוות ציצית כפי שהיא מייע מצ"ע. אבל בהלי י"ב איירי מצד הענין דזכירה בכל המצוות הנפעל עיי מצוות ציצית, ובזה מחייבין כל אדם להזהר במצוות ציצית כיון שעייז יזכור כל מצוות ה'.

ועיי גם בסמ"ג מייע כיון שבתחילה הביא הגמ' מנחות וכתב שם כהתוס' הרא"ש וכו' הני"ל, וסיים ג"כ עם הראי' ממשה רבינו, ואחר שהפסיק בענינים אחרים האריך לבאר גודל התועלת שבמצוות ציצית שפועל זכירה בשאר מצוות כו' וזה ה"י דורש לרבים אודות גודל הזהירות שצ"ל במצוות ציצית, ומסיים שם בלשון הרמב"ם שבהלי י"ב עיי"ש, הרי משמע ג"כ בדבריו שחילק זה לבי פרטים, בתחילה כתב שצריך לקנות טלית כדי להתחייב בציצית כדמצינו לגבי משה שרצה להכנס לארץ בכדי לקיים המצוות וכו', ולא הזכיר שם כלום מהא דציצית מביא זכירה לשאר מצוות, ורק אח"כ לאחר הפסק בענינים אחרים הביא הענין דזכירה וכו', וזה מתאים ג"כ כפי שנתבאר בדברי הרמב"ם שהם ב' הלכות נפרדים.

ויש להוסיף דענין זה שצריך להזהר להביא אי"ע לידי קיום מי"ע וכו', הוא רק במצוות שהן חובת גברא כמו בציצית, ולא במצוות כהפרשת חלה וכיו"ב שבאים רק להתיר העיסה, וכפי שהאריך מאד בזה בשו"ת ארץ צבי סי' א', ובסי' נפש חיי (להגר"ר מרגליות) או"ח סי' ח' ובזה ביארו המג"א ושו"ע אדה"ז ר"ס ח' למה צריך ברכת ציצית להיות מעומד משא"כ בהפרשת חלה וכיו"ב עיי"ש בארוכה, וראה פסקי דינים להצ"צ ליקוטים ע"י סט [תז] בענין זה.

ג. (ב) ויש להעיר במי"ש בלקו"ש עקב תשמ"ו (צוין בהערה 45) שכתב דעפ"ז יומתק שבציצית כתב הרמב"ם "לעולם יהא אדם זהיר במצוות ציצית, כיון שזה בא בהמשך ללעיל מיניה שכבר כתב בהי"א שישתדל לקנות בגד ולהיות עטוף בכסות וכו', ובמילא מובן דההמשך בהי"ב אין הכוונה בהשתדלות שיהי' לו בגד שיוכל לקיים מצוות ציצית, אלא כוונתו לאחר שכבר יש לו בגד שיקיים המצוה תמיד להיות עטוף בציצית

הרי שמציין להביאור אף שבלקו"ת לפנינו אין ביאור וגם שענין זה מבואר בהדרוש עצמו ולא רק בביאורו.

אמנם כשמעיינים במאמר זה שבסה"מ תקס"ב ח"א ע"י רכב וע"י רכז, ובח"ב ע"י תסב [שבהנחת הרי"מ בן אדה"ז, ובכ"מ הלשון בהמאמר בלקו"ת כאן לקוח משם] ובאוה"ת קרח ע"י תרסה וע"י תערד, נראה שבלקו"ת כאן שולב ביאור של המאמר בתוך המאמר [ונמצא כן עוד פעמים בלקו"ת וגם המאמר הראשון ד"ה ראו כי ה' נתן לכם את השבת, ס"ו שבו הוא במקורו ביאור על המאמר ועד"ז עוד ואכ"מ]. ולפי"ז יתכן שהציון בלקו"ת שה"ש להביאור ע"פ ויקח קרח נרשם לפני סידור המאמר כאן בלקו"ת שנכנס הביאור בתוך המאמר.

*

בלקו"ת שם דף נב, ז"ל: ולבאר הדברים [והוא התחלת הביאור הנ"ל] הנה צ"ל תחלה ענין א"פ וא"מ ובח"י עגולים ויושר והענין הוא כי א"פ היינו מה שנכנס ומתיישב בהכלי בבחי' יושר והדרגה מעלה ומטה חבי"ד חגי"ת נה"י ובח"י א"מ הוא מה שלא היה יכול ליכנס בהכלי כלל מפני גודל אורו ונשאר למעלה מן הכלי בבחי' מקיף וגם הוא בבחי' עיגול שהרי מקיף הראש והרגל כאחד (והיינו בחי' מקיף הישר שמעולם לא נכנס בהכלי).

ובדפוס הראשון של הלקו"ת (שנת תר"ח) הי' רשום מקיף היושר", ורק בהוצאת תרס"ד שנדפס בתיקונים והגהות [ראה "מודעה רבה" שנדפסה בסוף הלקו"ת ע"י קמה] תוקן "מקיף הישר" וכנראה תוקן ע"פ מה שמצאו בגוכי"ק, וגם מסברא דהלא כאן עסקינן בבחי' עיגולים ובהם אומר שהוא בחי' מקיף הישר [ולא מקיף החוזר] ואילו אב נאמר לשון "מקיף היושר" הרי ישתמע מזה דמדבר בבחי' יושר.

ובסה"מ תרמ"ג ע"י רסו [הובא במ"מ] מביא מלקו"ת כאן ומעתיק "מקיף היושר" וכ"ה באוה"ת קרח ע"י תערד. ואין להוכיח מזה שלא כל התיקונים דשנת תרס"ד נדפסו בהשגחת והסכמת כ"ק אדמו"ר מהורשי"ב ני"ע [כמו שכתבנו עד"ז בא

הגליונות הקודמים]. כי שני האופנים נכונים הן "מקיף הישר" (כרגיל בכ"מ) והן "מקיף היושר" (ומסתמא נמצא גם בקבלה ודא"ח בענין "מקיפים דיושר" וראה סה"מ תקס"ב ח"ב ע"י תסב) רק שלהקל על הלימוד תוקן ונרשם "מקיף הישר".

הרב אלי מטוסוב

- תושב השכונה -

יג. בגליון העבר פרסם הרא"ח הערות מכת"י על גליון ספר תורת חיים בראשית.

[ההגהה הראשונה הוא על דף א' טור ב' שו"ה כמו עד"מ חכמת שלמה: "עיי בספר א"ב שער הציצית ס"י י"ב ד"ה אך הנה עדיין יש להבין כו' עד שהגיע לביאור הפסוק חכמות בחוץ תרונה". והנה המעיין באמרי בינה שם לא ימצא את הקשר עם הקטע "כמו עד"מ חכמת שלמה". אך המעיין בתורת חיים יראה ש"כמו עד"מ חכמת שלמה" הוא שורה הראשונה מטור ב', ובכן יתכן שההגה שייכת לטור א' "כת"י חכמות בחוץ תרונה בח"י ח"ע דאתמשך בח"ית" כו'. ודו"ק].

ושם על דף ב' טור ג' שו"ה מה תיבת העלאת מ"ן ציין שבצד הגליון נוסף "למעלה", והנה מאמר זה שבתו"ח נדפס ג"כ בס' מאמרי אדמו"ר האמצעי בראשית פי' וירא ע"י קל ואילך מגוכי"ק אדמו"ר האמצעי [עיי"ש בשוה"ג לע"י קז], ושם ע"י קלח נוסף כאן "גבוה".

שם על דף ד טור ב שו"ה עליה תיבת עליון הוגה "עולין" וכן הוא במאמרי אדמו"ר האמצעי שם ע"י קמח (שו"ה שע"ז).

שם על שו"ה שנשאר תיבת שנשאר הוגה "שנאמר" [והוא בדף ד' טור ג'] וכן הוא במאמרי אדמו"ר האמצעי שם ע"י קמט (שו"ה פי').

שם על דף ה טור ב' שו"ה מ"מ תיבת גבול הוגה "גדול" וכן הוא במאמרי אדמו"ר האמצעי שם ע"י קיד (שו"ה תועלת).

שם דף ה טור ד שו"ה זא"א תיבת זא"א הוגה "זא"ז" וכן הוא במאמרי אדמו"ר האמצעי שם ע' קנז (שו"ה ובזה).

שם על דף יט טור ד שו"ה דומם - וא"כ למה לא נמשך אור הנשמה בצומח: העתיק "הקושיא הזאת יובן בסי"ח ד"ה ומזה יובן דף כ' עמוד א' בשטח ב". ובחצי ריבוע הוסיף הרא"ח: "[כנראה הכוונה כג]". וכנ"ל נתכוון לדף כ' טור א' שטה כג (כב ?): והטעם הוא משום דבחי' צומח שבמדבר נבדל מצומח דחי כו', עיי"ש.

אך הרי מפורש כתב "בפני חד"ה ומזה יובן" שהוא בטור ב (שטה 78), וכנראה מ"ש "בשטח ב" כוונתו בטור ב'.

[שם: ל, ג וכמאמרז"ל - פי' לא קאמר, עיי"ש. צ"ל ל, ד. ודו"ק].

התי' יוסף יצחק קעלער
- תות"ל 770 -

יד. בהקשר להערת הרי"י. ש"י חזן בגליון דפרשת בהעלותך, ע"ד הפרש בין חנוכה לפורים כפי שמבואר בתורת החסידות, הביאור בין "בדבר ה' שמים נעשו" - ו"כל אשר חפץ ה' עשה", יש לומר בדרך אפשר - על יסוד המבואר בכמה וכמה מקומות בתורת החסידות הביאור הפנימי בלשון אם חפץ בנו ה' שזה מורה על פנימיות הרצון, על ידי זה יבואר כל ההפרש בין חנוכה לפורים.

הגזירה דחנוכה היתה על הנשמה על הרוחניות, ולכן בכל מקום בתורת החסידות מאמרי חנוכה שמבואר ענין חפץ ה' כוונתו לנשמת כל דבר וצורת כל דבר.

משא"כ בימי הפורים הגזירה היתה על הגוף הגשמי - וכדי להביא מעלת הגוף היהודי ויוקר שלו מבואר בתורת החסידות

במאמרים של פורים שחפץ ה' הולך על חומר הגשמי וד"ל.

התי אליהו וולף
- שליח - מגדל העמק -

ר מ ב " ס

טו. שמעתי מקשים על מה שכתבתי בגליון תצו במ"ש הרמב"ם הלכות תמידים ומוספין פ"ד הלכה ג': "ומסכימים על מנין שמונים מאה או אלף וכו'" שתיבת שמונים צ"ל מנוקד בשין סגולה מלשון מנין. ע"כ. שא"כ היי צריך לכתוב שמונין בנויין ולא במ"ם.

והנה כשמסתכלים בהלכה שלפני זה, רואים שמ"ם ונויין סופיות משמשים בערבוביא, וז"ל: ...ושאר הכהנים מוסרין אותן לחזנין . . ומחזירים החזנים.

ועייגי"כ הלי תמידין ומוספין פ"ה הי"ד ובהלי קרבן פסח פ"ז הי"ו וכן במקומות אין ספור.

אמנם בר מן דין בדקתי בכת"י הרמב"ם מספר 319 וכן בכ"י מספר 314 אשר בספריית הסמינר בני. ובשניהם כתוב שמונין בנויין. ותו לא מידי.

הרב יהודה קעלער
- מח"ס צורת הבית עפ"י שיטת הרמב"ם -

טז. בקובץ ציון לנפש חיה שיצא לאור אשתקד ע"י ישיבת תורת"ל כפ"ח, האריך התי מ.א. במספר דוגמאות לבאר דכל היכא שאנו צריכים לפסוק דין, והנדון עומד להשתנות ודאי בעתיד, כך שמצב ההווה של הנדון מחיב דין הסותר למצב העתיד שלו, אזי שבאנו בזה למחלוקת הרמב"ם והראב"ד, דהרמב"ם ס"ל דאזלינן תמיד בתר מצב העתיד, ואין מתחשבים בכך שלפי המצב

העכשוי צריכים לפסוק אחרת, והראב"ד ס"ל דכל עוד הדבר לא השתנה לא דנים בו כפי העתיד, אלא כפי ההווה.

והנה מלבד מה דאיכא למידק טובא בהתאמות של הדוגמאות שהביא לחקירה (אלא מכיון שלא מעטים הם א"א להתעכב ע"ז עתה) הרי שמצינו באיזהו מקומן דוגמאות שלא ניתן לערער על דימוים לאופן הנ"ל, דשם ס"ל לרמב"ם ולראב"ד איפכא ממה שהסיק הנ"ל, והיינו דלרמב"ם אזלינן בתר ההווה, משא"כ לראב"ד, ונקוט לע"ע דוגמא אחת:

מי שחציו עבד וחציו בן חורין, דבמשנה אחרונה הודו ב"ה לב"ש שכופין את רבו וכותב לו גט שחרור, באנו למחלוקת הרמב"ם והראב"ד, אי חייב במצוות כיהודי, והיינו שיתחייב גם במ"ע שהזמן גרמא, דהרמב"ם ס"ל שפטור, והראב"ד ס"ל דחייב, (פ"ב מהל' קרבן פסח ה"ג, ורפ"ב מהל' חגיגה) וטעמו של הראב"ד (יעוין בנו"כ, ובתוס' חגיגה דף ד' ע"א ובכ"מ) דמכיון ורבו חייב לשחררו, הרי שהגם שבפועל כעת הוא חציו עבד, מ"מ מכיון **שבעתיד** הוא ודאי יהיה יהודי שלם, והיינו שתירה בין מצב ההווה לעתיד, הרי שהוא נדון כעתיד, משא"כ הרמב"ם ס"ל שמכיון שבפועל עכשיו הוא עבד, הוא נדון כעבד, ולא מתחשבים בכך שבקרוב הוא ישוחרר.

ואם יאמר האומר דכאן שאני, וכפי שהעירו נו"כ הרמב"ם שלראב"ד היתה הוכחה מהגמ' לדינו, וא"כ פה יש סיבה מיוחדת לכך דאזלינן בתר העתיד, (וכן איפכא להרמב"ם)?

ע"ז נוכל להשיב בתרתי: (א) הא גופא קשיא, למה נטתה הגמ' מהכלל שבכ"מ בש"ס, (ב) דהנה בכ"מ דבו אפליגו הרמב"ם והראב"ד, לכ"א מהם יש ראיות לשיטתו מהגמ', ובכ"ז הצריך הכותב הנ"ל לתלות זאת בהאופנים הנ"ל, והסיבה שהניעתו לכך בפשטות היא, דמאחר ובדרך כלל לכ"א מהם יש יתרון בהסבר שלו בגמ', ומאידך ג"כ חסרון, א"כ למה בחר הרמב"ם יתרון זה, ולאידך הראב"ד יתרונו, (הגם שלכ"א יש גם חסרון שכנגד), לכך הוסיף הכותב שזה מפני הטעמים דלעיל.

וא"כ גם כאן הגם שלרמב"ם היי נראה מפשט הגמ' כמוהו, (וכן לאידך לראב"ד) בכ"ז מאחר ויש גם חסרון שכנגד הו"ל להכריע כפי שמכריע תמיד, דאזלינן בתר העתיד.

אלא שעדיין נותר מקום למקשה לטעון דמאחר וברבוי מקומות (שהביא הכותב) ראינו שלא כדוגמא האחרונה, הרי שאדרבה דוגמה זו צ"ע ולא הדוגמאות הנ"ל

ע"כ נאמר א) מאחר וחידושו - שהוא קישור המחלוקות ולא הסברתם - לא מוכרח (וכנ"ל דבכ"מ יש סיבה לגופו) הרי שלא אמרינן הכלל הנ"ל. ב) גם בדוגמאותיו איכא למידק (וכנ"ל) אלא דמאחר ורבים הם א"א לפורטם.

ולא באתי אלא להעיר.

התי' שגיאה הר שפר
- תות"ל 770 -

יז. מה שהעיר הנ"ל דלכאורה ישנם כו"כ מקומות דמבואר איפכא מהמבואר בקובץ הנ"ל, אלא שמציין אך דוגמא אחת.

הנה קודם שנבוא לדון בגוף (תוכן) ההערה נתייחס בדרך אגב (עכ"פ בקצרה) למה שהביא לאח"ז, דבאם יאמר האומר דמהדוגמא הלזו אין להביא ראיה משום דתרמב"ם היי מוכרח לומר כן מפני ראיי מהגמ' וכו' (וכן הראב"ד), הרי שיש להשיב וכו' וועיי מה שהאריך ביותר בפלפולים, ליישב (ואת"ל זה).

ואני בעניי לא הבנתי כלל הקס"ד שלו (כמו המסקנא, אלא דאכ"מ), הרי בכל הדוגמאות המובאות בקובץ הנ"ל לא נמצא שם - גם לא מקום אי - שבדה הרמב"ם (ח"ו) הלכה מלבדו, וכל הלכה מיוסדת היא על אבני פז (די הגמ' בבלי וירושלמי וכו') והרי גם בן חמש שנים לא יוכל לקבל בשכלו שהרמב"ם אינו מיוסד בכ"מ על דברי הגמ' וכו', ולא יבין מה אי"כ מקום לכל הקס"ד הלזה (אם לא בשביל האריכות גרידא), זאת

ועוד, הרי כל שאלתו בנויה היא על מחלוקת הרמב"ם והראב"ד, דמהדוגמא הנ"ל חזינן איפכא מהמבואר בקובץ הנ"ל, כלומר שזאת גופא השאלה דהרמב"ם חו"ל (לפי דרכינו) לפסוק החלכה כהראב"ד, שלפ"ז יסבור הרמב"ם (הסמך (בגמ') שסמך עליו הראב"ד ז"ל, ונמצא איפא דהוא עצמו פריך לה לחשאלה (בהקס"ד), ומה אי"כ נתן מקום לקס"ד זה.

ואשר כל ענין הנ"ל אינו נוגע בגוף ההערה (ורק ענין צדדי - שבביאור וישוב גוף ההערה הרי בדרך ממילא לא נוגע כל הענין הנ"ל) הרי שאין להאריך עוד בזה, ולא באתי אלא לחעיר בדבר שהוא בולט ביותר (-אי חבנת כל הנ"ל), שכאשר באים לדבר בזה ההערה הרי שמן החובה להתייחס גם לדבר הכי תמוה זה*.

והנה באשר לגוף (תוכן) הערתו, ילהקיית הקדמה כללית (הפשוטה - לכאורה - בלא"ה) דהנה גבי המח' הידועה דבי"ה ובי"ש ושיטתו דכ"ק אד"ש בכ"ז דפליגי אי אזלינן בתר כח או בתר פועל (לבי"ש בתר כח ולבי"ה בתר פועל), ביאר כ"ק אד"ש בהתוועדות דיי"ט תשמ"ז (עיי "בהנחה" ס"כ (ואילך)) בהרחבה, אשר ברור הוא דלא בכל מקום דישנס ב' הצדדים (כח ופועל) וסותרים המה זא"ז באנו למחלוקת בי"ה ובי"ש, ואדרבה, אפשר דגם בי"ש יסבור כבי"ה דאזלינן בתר בפועל (אפי' שמצד הבכח צ"ל איפכא), ועד"ז להיפך דאפשר שבי"ה ס"ל כבי"ש גם כשהסברא נותנת שמצד הפועל צ"ל איפכא (ועיי"ש הדוגמא מענין השכר וכו'), אשר עפ"ז (נוסף על כך שגם הסברא הפשוטה נותנת

(* [מה שהאריך עוד והגיש חזור ודגש כמ"פ בגוף ההערה אשר יש באמתחתו (אלא שאינו יכול לפורטם) א. עוד דוגמאות שמהם לכאורה נמצא איפכא מהנתי בקובץ הנ"ל. ב. דוגמאות המובאות בקובץ הנ"ל אשר יש לפקפק בהם אי אכן לשיטתם אזלינן, הרי באם כוונתו להדוגמא בחלי אישות, הרי שיש צדק (עכ"פ ק') בפפקוקו, (ויל"ע טובא דאפשר שהדוגמא מחלי ברכות עדיין צריכה עיון, אלא שמ"מ איך שיהי י"ל דעדיין לשיטתם אזלינן, ואכ"מ) הרי בזה כבר הקדמתיהו, ובאם כוונתו לשאר כל הדוגמאות האחרים הרי שאשמח, כפשוט, לשמוע ולקבל הערות בכ"ז להגדיל תורה ולהאדירה].

כן) שעדיין הוא נמי (בכל הלשיטות או עכ"פ בלשיטתי דלעיל, וכפשוט) בנוגע לפלוגתתם דהרמב"ם והראב"ד דאמרינן דלשיטתם אזלינן, היות וחזינן בכ"כ מקומות דלשיטתם אזלינן, אזי אומרים דזהו לשיטתם כללית (ובפרט שגם ע"ז ישנם כ"כ דוגמאות), אבל כפשוט שלא בכ"מ שרק שייך להכניס את המילים הוה ועתיד נאמר שזה המח', ואדרבה, (כאמור לעיל, בפלוגתתם דב"ה ובי"ש) דאפשר שלפעמים במקום דישנו ב' מצבים (הוה ועתיד) הסותרים זא"ז הרי הרמב"ם והראב"ד נחלקו באו"א לגמרי.

וכפשוט שאין לחפש (ועכו"כ לדחוק ולהכריח כשמפורש איפכא, וכדלקמן) כולי האי ואולי יש במשמע אחרת ממק"א, בפרט לאחרי שהובאו כ"כ דוגמאות דמשמע דאדרבה לשיטתם כללית אזלינן הרמב"ם והראב"ד.

ותנה לאחרי הקדמה כללית זו, מאחר והמעיר הביא בכל אופן דוגמא דלדעתו משמע משם איפכא מהנתי בקובץ הנ"ל הנה אשיבנו גם ע"ז.

דהנה כמעט ושמחתי לראות מאן דהו מפלפל בהנכתב מקובץ הנ"ל, ומה מאד נצטערתי לגלות שעד שישנו מי שמעיין בזה הרי שמעיין באופן שטחי ומיחר ביותר לכתוב הערתו, בו בזמן שמיעט ביותר בעיון המתאים (עכ"פ לפ"ע) בהמבואר שם, ועד שלא הבין כלל כל היסוד הנתי בהרחבה, ודימה זה למחלוקת הרמב"ם והראב"ד שאין לה וליסוד המבואר שם) ולא כלום.

ובחקדים מאי דמבאר כ"ק אד"ש בפלוגתתם דהירושלמי והבבלי (דכמבואר בהקובץ הנ"ל הי"ז ע"ד המח' המבוארת בלשיטתם דהרמב"ם והראב"ד) דהירושלמי ס"ל שמכריע היתרון שבעתיד גם כשמצד יתרון שבהוה צ"ל איפכא, משא"כ להבבלי ס"ל שמכריע היתרון בהוה גם כשמצד יתרון שבעתיד צ"ל הפוך.

וע"ד דוגמא, גבי נטילת לולב דבאם ישנו עתה לולב שאינו מהודר כ"כ ובמשך היום יהיי באפשרותו ליטול לולב מהודר יותר, אי יתרון שבהוה - זריזין מקדימין למצות - מכריע, ונוטל מיד הלולב (בבבלי), או יתרון שבעתיד - ההידור

והנה ע"פ מה שביארנו שהדין דתדיר קודם יש לבארו בבי אופנים, נוכל לתרץ קושיית השאג"א. דבאם אומרים שהעיקר בהתקנה דתדיר ואינו תדיר כ"י הוא כאופן הבי הנ"ל (-) היינו הגברא שמקיים את המצוה, מובן שאין להקשות מזה שתפילין זמנם בלילה (מדאורייתא), דזהו מעלה רק בחפצת מצות התפילין, משא"כ לגבי הגברא המקיימו - הא הוא אינו יכול ללבשם בלילה (משום תק"ח שמה ישנה וכו'), וא"כ מצד הגברא עדיין אפ"ל שציצית תדירים יותר, וכן בנוגע למה שהקשה מזה דתפילין מקודשים יותר, מובן שבאם אומרים שתדיר ואינו תדיר כ"י הוא מצד הגברא, אין להקשות קושיא זו, דבנוגע לגברא המקיים את המצוה אין חילוק באם החפץ שבו מקיים המצוה מקודש או לא.

[וע"ד הצחות י"ל שהאיבעיא בגמ' (שם בזבחים), בתדיר ומקודש איזה מהן קודם, תלוי בחקירה הנ"ל בגדר דתדיר ואינו תדיר כ"י, דאם אומרים שהעיקר הוא הגברא המקיים את המצוה כ"י אזי אינו נוגע זה שהחפץ מקודש, וא"כ תדיר קודם. אבל באם אומרים שהעיקר בתדיר כ"י, הוא בחפצת המצוה כ"י כנ"ל, אזי במקודש יותר צריך להקדים המקודש, וד"ל].

וכן בנוגע לקושיא הג' - שהקי דלכאוי אין חוב במצות ציצית משא"כ במצות תפילין, יש לתרץ עדי"ז: שכיון שעכשיו נהגו כל ישראל לקנות להם ציצית וללבשם בכ"י, א"כ מצד הגברא המקיים את המצוה אין חילוק כ"כ בין אם החוב מוטל עליו או לא, ועצ"ע. [וזה שהביא מהגמ' דשלמים כ"י מובן שאין שייך לענינו, דבקרבות בודאי לא נוהג הגברא להביא שלמים בכ"י, וא"כ אין זה נקי תדיר אפי' לגבי הגברא המקיים את המצוה, משא"כ בציצית כ"י וד"ל].

עפכ"ז נמצא שהתדירות שבמצות ציצית (לגבי מצות תפילין), הוא רק תדירות לגבי הגברא המקיים את המצוה, משא"כ לגבי חפצת המצוה אינו נקי תדיר (לגבי תפילין), וכמובן מקושיות השאג"א. ועפ"ז אולי אפשר לתרץ קושיתנו, שהקשינו עמש"כ אדה"ז שאם התפילין מונחים מגולין כ"י צריך להקדימן להציצית. ולא א"ש אם מה שכתבנו ש"תדיר קודם" יכול להפקיע מצוה הבי עד לאחר האי כ"י כנ"ל. אבל עפ"ז יש

לתרץ, דזה שאומרים שתדיר קודם יכול להפקיע חיוב מצוה הבי עד לאחר האי, הוא דוקא כשהתדירות הוא בהגברא שמקיים את המצוה, (וכמו במצות ציצית כני"ל), וגם מצד חפצת המצוה, (ודלא כבמצות ציצית).

והביאור בזה: אם יהיי התדירות רק מצד ביזוי חפצת המצוה כוי מובן שאייז די להפקיע חיוב מצוה הבי, כי כני"ל רק אומרים שידחה (ויתבזה), אבל לא שאינו חייב בו עכשיו, ואפיי אם אומרים שהתדיר קודם הוא מצד הגברא שמקיים את המצוה, מיימ אינו די מלהפקיע החיוב, כי כדי להפקיע חפצת המצוה צ"ל חסרון מצד חפצת הדבר, (וכמובן שאין יכול לפעול בחפצא - לבטל המצוה - עיי חסרון בהגברא - תדיר קודם לגבי הגברא).

ועפייז מובן בפשטות זה שבמצות ציצית אומרים תדיר קודם, אבל לא באופן כזה שמפקיע מצוה הבי - מצות תפילין, ולכן אם מונחים מגולים צריך להניחם ולא להעביר על המצוה.

התי נתן הכהן סילבערבערג
- תלמיד במתיבתא -

כא. בשו"ת במ"א סי' קכ"ו נדפס תשובת המהר"י פדואה,
וז"ל:

"...ע"ד האתרוגים המורכבים בלימוניי זיל קרי בי רב הוא בארצנו שלא לצאת בו אפילו עיי הדחק ומפי הגאון א"א ז"ל שמעתי כי פעם אחת קרה מקרה בפדוואה שלא היה לכל הקהל כייא אתרוג אחד ויהי כאשר שלחו אותו מקהל האשכנזים לקהל הלועזים פגעו השטודנטיין באיש המביא אותו וגזלוהו ממנו ופדאוהו מהם בדמים יקרים ולא רצו לצאת במורכבים אשר רבו כמו רבו בכל בתי השרים והמורכבים הגדלים במדינות אלו נכרים וידועים אלינו אבל ממחוז פולייא באים אתרוגים אשר אנחנו מסופקים בהם ושנה זו רוב האתרוגים שלנו היו ממחוז ההוא. ואני כותב למכ"ת גי סימנים אשר תוכל להכיר בהם המורכבים הגדלים בארצנו כי מפולייא לא יוכלו לבא אליכם

כי רב מכם הדרך: הסימן הא' הוא כי המורכבים הם חלקים ולאחרונים בליטות קטנות בכל גופם וגובה להם: הב' כי המורכבים העוקץ בולט ועוקץ האתרוג שוקע: הג' הוא כי תוך המורכב דהיינו המיץ רחב והמוהל שלו רב והקליפה התיכונה קצרה ובאתרוג הוא להפך כי הקליפה רחבה והתוך קצר והוא כמעט יבש וסימנים אלו מובחנים אצלנו..."

ונעתקו דבריו במ"א שו"ע אורח חיים ס"י תרמ"ח ס"ק כ"ג, וז"ל "אתרוג המורכב מלימוניי ואתרוג פסול, ויש בו ג' סימנים הא' המורכב חלק ולאחרונים בליטות קטנות בכל גופם וגובה להם, הב' המורכב העוקץ בולט ועוקץ האתרוג שקוע הג' הוא כי תוך המורכב דהיינו המיץ רחב והמוהל שלו רב והקליפה התיכונה קצרה ובאתרוג הוא להפך כי הקליפה רחבה והתוך קצר והוא כמעט יבש..." ואח"כ מביא הסימן הדי מעולת שבת שבאתרוג הגרעין זקוף לאורך האתרוג ובמורכב הגרעין מושכב לרוחב האתרוג.

וז"ל רבינו ז"ל בשולחנו (ס"י תרמ"ח סעיף ל"א): "אתרוג המורכב דהיינו שהרכיבו ענף אחר לתוך אילן האתרוג וגדל מהן מין הדומה לאתרוג פסול שאין זה אתרוג כלל אלא הוא ברי' בפ"ע, ודי סימנים יש להבחין בין האתרוג המורכב מלימוני לאתרוג הא' כי המורכב הוא חלק ולהאתרוג יש בליטות קטנות בכל גופו וקצת גובה להן הב' המורכב עוקצו שהוא תלוי בו באילן הוא בולט ועוקץ האתרוג שוקע הג' כי תוך של המורכב דהיינו הגוף רחב ומוהל שלו רב והקליפה התיכונה דהיינו קליפה העבה שבאתרוג היא אינה עבה כ"כ במורכב כמו באתרוג שהקליפה עבה מאד ותוך שלו קצר ואין בו מוחל רב הדי שבאתרוג הגרעינין שבתוכו זקופים לאורך ובמורכב הגרעינין הן מושכבין לרחבו. עכ"ל.

זה ברור שפסק דינו של אדה"ז יסודו במ"א הנ"ל, אלא שהוסיף הקטע דהיינו שהרכיבו ענף . . . ברי' בפ"ע. והנה בספר שו"ת בגדי ישע כותב שדעת אדה"ז הוא שהפסול של מורכב הוא רק אם ירכיבו ענף לימון על אתרוג, אבל בהרכבת יחור של אתרוג על לימון בזה יש להקל, אמנם סברא זו מופרכת היא וכמשי"ת.

והנה בקובץ יגדיל תורה נ"י. חוברת ל"א עמוד שלי"ט ואילך פירשתי ששיטת רבינו הוא שדוקא בהרכבת לימון על אתרוג ישנם הסימנים הללו אבל לא בהרכבת אתרוג על אילן אחר וכמו שאנו רואים במוחש בימינו אלו, אמנם העירני הרה"ג הרה"ח הלל ש"י פעוונזנר שאי אפשר לפרש כן, שהרי דברי רבינו הם דברי המ"א בהרחב ביאור קצת, ונעתקו מתשובת המהר"י פאדואה ושם הרי אי אפשר לפרש שמדובר בהרכבת לימון על אתרוג, שהרי בסביבות פאדואה שהיא בצפון איטליא אי אפשר שם לנטוע עצי אתרוג שגדלים רק במדינות הרומית כמו דרום איטליא, ותו אם יכולים לנטוע שמה עצי אתרוג לשם מה ירכיבו עליו יחור של לימון? אלא ע"כ מדובר בהרכבת אתרוג ע"ג לימון.

ולפני שנבאר דברי אדח"ז צריכים קצת לבאר דברי המהר"י פדואה, ובאמת תמוחים דברי הר"י פדואה במ"ש "אבל ממחוז פולייא באים אתרוגים אשר אנחנו מסופקים בהם ושנה זו רוב האתרוגים היו מהמחוז ההוא", שאם הפירוש הוא מלי ספק, כמו שבאמת פ"י האחרונים ה"ה מוהר"ח פלאגי בלב חיים ח"ב סי' קכא והגרש"ז מלובלין בשו"ת תורת חסד סי' לד, א"כ קשה הרי בתכ"ד הוא ממשיך ששולח אליו הגי' סימנים "כי מפולייא לא יוכלו לבא אליכם כי רב מכם הדרך", משמע שאם הי' ביכולת להביא אתרוגים מפולייא הי' הכל בסדר, ואינו צריך לסימנים. וכבר עמד על קושיא זו בספר לב חיים הנ"ל עש"ב.

ובשו"ת תורת חסד הנ"ל סעיף י' מביא דברי מהר"י הנ"ל שהאתרוגים הבאים ממחוז פולין [צ"ל פולייא] רק שנעתק מדפוסים המשובשים של שו"ת הרמ"א] אנחנו מסופקים בהם כו' דמוכח דבמחוז (פולין) [פולייא] אין סימנים אלו מוכיחים שם (היפך מה שמסיק הלב חיים). אבל לפי"ז מה כתב "ושנה זו רוב האתרוגים שלנו היו מהמחוז ההוא".

ובאמת כאשר נחקור מה הם אתרוגי פולייא, הנה חוץ מאלו המביאים דברי מהר"י בלשונו, לא מצאנו שום אחד מהאחרונים הדנים באתרוגי פולייא בחזקתם, כמו שדנו אודות אתרוגי מחוז קורפו, באיזורי ראפיזא, אייא, פארגא, ודומיהם. ולכאורה הוא פלא.

אבל באמת מי שמסתכל במפות של איטליה בימי הרמ"א והמר"פ, יראה שבאיזור אשר שם גדלים עתה אתרוגי קלבריי בימיהם היי זה שייך למחוז פולייא (Apulia, Puglie), ואח"כ בתחילת שנות המאה השבע עשרה למספרם, כאשר עברו ממשלת סיציליא, ונספחה למדינת נאפולי, נתחלקה כל החצי אי של מדינת איטליי הדרומית באופן אחר, אשר חציו המזרחי נשאר מחוז פולייא, וחציו המערבי נספח למחוז קלבריי - אשר עד אז היי רק קצה הכי דרומי ממה שנקי היום קלבריי. והמהר"פ אשר גר בארץ איטליה במחוז ויניציאה, דהיינו צפונית מזרחית של מדינת איטליה, קרא להם אתרוגי פולייא [ופשיטא שלא יקראם על שם חוץ געניבא (יאנאווע) Genova, Genoa] אשר בקצה איטליה צפונית מערבית, אשר שאר החכמים יושבי מדינות פולין וצרפת ואסטרייך קראו לאתרוגים אלו (בין כשהיו ממחוז פולייא ובין כשקראו להמחוז קלבריי) בשם אתרוגי געניבא. כי מהסביבות ההם היו הסוחרים קונים את האתרוגים בחוף געניבא, אשר לשם היו התגרים האיטלקים מביאים את האתרוגים, ועל אתרוגים אלו מעיד החתם סופר סי' ר"ז המובא בספר המנהגים, שעפ"י המסורה הם בחזקת בלתי מורכבים, עש"ב].

מכל הנ"ל ברור אשר הגרש"ז מלובלין שהיי מחסידי אדמו"ר הצי"צ לא ידע שהמדובר פה הם אתרוגי קלבריי. (ומה גם שהעתיק עפ"י גירסא משובשת, פולין במקום פולייא, הרי ברור דלא נחית לפרטים לדעת על איזה אתרוגים מדובר שם), וגם מוהר"ח פלאגי בלב חיים שם מביא ג"כ אודות חזקת אתרוגי גענובא, אשר כפי אשר הוכחנו הם הם אתרוגי פולייא.

ואשר ע"כ בד"א היי נראה לפרש דברי מהר"פ מ"ש אשר אנו מסופקין בהם מלי סיפוק [או שצ"ל "מספקים מהס"י], אשר עפ"י א"ש המשך דבריו, שמכיון שרב מכס הדרך מפולייא, ר"ל ואינכם יכולים לקחת מהאתרוגים המוחזקים האלו, ע"כ הוא נותן הסימנים לבדוק בהם.

והנה באמת סיבת הגי' סימנים שכתב המהר"י פדואה אינו תלוי בטעם מפני שהם מורכבים שהרי אנו רואים במוחש שהאתרוגים המורכבים בקלבריא בימינו אלו יש בהם כל הגי' סימנים אלו, אלא ידוע לכל מי שיש לו טביעת עין באתרוגים,

- גליון ה"חמש מאות" - קרה ה'תשמ"ט -

שצורת האתרוג תלוי בעיקר בטבע האדמה אשר עליה נמצא העץ, לדוגמא: הנה אתרוגי כפר חב"ד אשר יסודם מאתרוגי קלבריא, ובשני פנים, ישנם אשר נטעו שתילים שהובאו מקלבריא, וגם מגרעיני אתרוגו של כ"ק אדמו"ר שליט"א נטעו פרדס שלם של אתרוגים, ובניקל יכול כל מומחה לזהות אותם שהם אתרוגי כפר חב"ד ולא אתרוגי קלבריא, וגם בקלבריא גופא אותם פרדסים שהם נטועים בקרקע שחורה רובם ככולם הם בציור מגדל שרחב מלמטה וקצר מלמעלה ומשופע עד לחידוד. ואותם פרדסים שברחוק של כמה קילומטר שהם נטועים על קרקע אדומה המה רחבים ועגולים בראשם, וגם הרבה מהם מתקצרים מלמטה, ויש להעיר שמטעם זה היו מהדרים אצל אני"ש לקנות אתרוגים שהם עגולים מלמעלה, וכן ישנם מהדרים לקחת אתרוג עם חוה"ס ב"ס, מפני ששני סימנים אלו אופניים הם לאתרוגי קלבריא.

ועפ"י יובן הסימנים שנתן המר"י פדואה על האתרוגים המורכבים, שבסביבות פדואה האתרוגים המורכבים היו מובדלים מאתרוגי פוליא דהיינו אתרוגי קלבריא כנ"ל, אבל לא מצד ההרכבה אלא מצד מקום גידולו, ובקלבריא לא היו מרכיבים אתרוגים בימים ההם, היות שהיו שם עצי אתרוג בשטח של עשרות קילומטרים מרובעים שהספיקו גם בשביל אתרוגי מצוה, וגם בשביל כל שאר דברים שהיו משתמשים באתרוגים כמו למיני מרקחת והדומה, בין אם היו גדלים ביערות ובין אם היו גדלים בפרדסים.

ועיין משי"כ באגרות קודש כ"ק אדמו"ר שליט"א כרך יו"ד ע"י ל"ה, וז"ל י"מ"ש אודות אתרוגים בלתי מורכבים שרואה בהם כמה שאין להם פטום וגם לא גומא במקום זה ובמילא מסתפק איזו מהם עדיף, אם אתרוג המורכב או אתרוג הנ"ל כיון שיש ריעותא זו וכמבואר בני"כ השו"ע ס"י תרמ"ח.

והנה יעויין בשו"ת חת"ס או"ח ס"י ר"ז אשר דינו של אתרוג הוא כענין עוף טהור שאינו נאכל אלא במסורת, וכן מבואר אשר הסימנים פשיטא שאינם דאורייתא ולא נזכר בש"ס ובראשונים, ומזה נלמד ג"כ למ"ש אודות הכרח הגומא שפס"ד זה בא מהמציאות, משא"כ כשמתגלים אתרוגים הידועים במסורת לבלתי מורכבים בלא פטום ובלא גומא, וכמדומה ברור כמה

מאתרוגי שכותב אודותם החת"ס שיש בהם מסורה הם בלא פטום וגם בלא גומא, ואפשר שלא הגיעו מינים אלו למקום האחרונים הכותבים ע"ד הכרח הגומא, עכ"ל. וכמו"כ בנדו"ד, בימים ההם לא היו אתרוגים מורכבים מקלבריא, ודו"ק.

דחנה סיבת ההרכבה איננה כמו שהעולם טועים, שמרכיבים בשביל לגדל אתרוגים יותר יפים במראה. דבר זה לא הי' ולא נברא! ואדרבא, כאשר רואים על אילן אתרוג יפה ומהודר, וחותרים את הענף ושותלים אותו בקרקע אזי יצמח מזה אילן נושא פירות בתבנית זו! וסיבת ההרכבה היא מפני שאילן האתרוג אינו משתרש יפה בארץ ולכן מרכיבין אותו באילן חושחש שיש לו שרשים חזקים. והאילן יכול להתקיים משך הרבה שנים, משא"כ האילנות הבלתי מורכבים.

והנה מש"כ אדה"ז "אתרוג המורכב דהיינו שהרכיבו ענף מאילן אחר לתוך אילן האתרוג וגדל מהן מין הדומה לאתרוג פסול שאין זה אתרוג כלל אלא הוא ברי' בפ"ע" הוא עפ"י דברי השו"ת מהר"ם אלשיך סי' ק"י כמ"ש בשו"ת צ"צ או"ח סי' ס"ד ופלא הוא שלא ציינו לזה בהערות וציונים לשו"ע אדה"ז.

ואח"כ ממשיך אדה"ז בביאור הסימנים אשר מכיון שהם ממי"א כנ"ל, שהועתק מתשובת מהר"י פדואה בשו"ת הרמ"א הרי המדובר ביחור של אתרוג שהרכיבוהו ע"ג לימון כנ"ל. וכ"ז עולה בקנה אחד עם מה שכתב בשו"ת הצ"צ חלק או"ח סי' ס"ד (וראה מה שהעיר בדבריו בסי' מזמרת הארץ ח"ב בסק"ו ובסקט"ז ואילך), אשר לכן לא מהני בדיקת הסימנים באתרוגים בזמנינו (ועיין בשו"ת תורת חסד סי' לד) וכבר דנו בכמה ספרים (הובאו ונתבארו בשער הכולל (פלי"ז סי"א), ארבעת המינים השלם (ע' נז) ובכ"מ) באיזה אופן מהני בירור ע"י סימנים אלו.

והנה זה מזמן אשר עפ"י הנראת כ"ק אדמו"ר שליט"א נלקטים האתרוגים עפ"י שני מומחים כדי לברר שאכן הם גדלו על אילן שאינו מורכב, (אילן המורכב ניכר מקום הרכבתו (למומחים)).

אמנם עדיין קשה מאי אחני השגחת המומחים, כאשר א"א לברר מאין הם האמהות של האילנות?

ושמעתי אומרים, אשר מגרעיני מורכב לא יתהווה אילן המוציא אתרוגים. וראה גם רמב"ן (קדושים יט, יט): וגם הצמחים אשר יתרכבו מין בשאינו מינו אין פריו צומח אחרי כן (ראה מה שדן בזה בשו"ת בית אפרים חאו"ח סס"י נו). וא"כ בנ"ד שנוטעים ומטפלים בפרדסים שלמים והם מוציאים פירות ה"ז הוכחה שכנים דבריהם לכאוי. וצריך בירור בכ"ז. ולא באתי אלא להעיר.

הרב יהודה קעלער

- מח"ס צורת הבית עפ"י שיטת הרמב"ם -

ש ו נ ו ת

הערות וציונים ל"שער הכולל".

כב. פ"ג סכ"א. זה השם [אנא בכח] מן מ"ב אותיות כו'. (וכן לקמן פ"ג סי"א): ראה סה"מ היש"ת ע"י 109 "אנא בכח שהוא שם מ"ב".

פ"ו ס"ב. לשם יחוד כו'.. ולכאורה יש לתמוה מה שבסידור אדמו"ר.. הנהיג לאמרו.. רק קודם ברוך שאמר: מבואר בקונטרס י"ג אלול תשמ"ז (סה"מ מלוקט ח"ב ע"י פב) "ומה שאנו אומרים לשם יחוד רק פעם אחת קודם התפלה הוא לפי שאמירה זו היא פעולה נמשכת על כל היום".

פ"ט סכ"ג. [ותכניע]... וקבלתי טעם לזה: וכ"ה בהיום יום "כו טבת".

שם סל"ב. המרחם כי לא תמו חסדיך... בתפלות חול כתוב בלא וא"ו, ובשבת והמרחם בוא"ו: כ"ה הוראת כ"ק אדמו"ר (מהור"י"צ) נ"ע, (הובא בהערות כ"ק אדמו"ר שליט"א הנדפס בשו"ע אדה"ז ח"ב, הוספות ע"ד [תטז]) "בכל תפלה שאין אומרים י"ח אומרים והמרחם בוא"ו".

פיי"א סל"ח. מנחג להניח תפלין דר"ת: ראה שיחת פורים תשלי"ו.

פיי"ב ס"ב. תפלת הדרך..אפילו נתעכב כמה ימים...יאמר בכל יום תפלת הדרך: להעיר ממנהג כ"ק אדמו"ר (מהורשי"ב) ני"ע (הובא בהיום יום "יט תמוז") "אף שנשאר במקום אחד כמה חדשים הי' אומר בכל יום..תפלת הדרך".

הערות וצינונים לשיחות כ"ק אדמו"ר שליט"א

ג. תשי"ב

י"ג תשרי (קובץ סיפורים ח"ג ס"ה. וכן בשיחת ש"פ מטות תשי"ד (קובץ ח"ד סל"ה) ..אמר לו הצ"צ, אני אין צורך בזה תן לבני [אדמו"ר] המהר"ש: ראה שיחת י"ג ניסן תשלי"ה. כ"ד טבת. (שם סכ"ב) סמיכה לפני החתונה: ראה שיחת יום שמח"ת תשלי"ו.

י"ד שבט. (שם סכ"ו) בשנת תרמ"ח..המאמר אין הקב"ה בא בטרוניא: ראה לקו"ד ח"א ע"ה, א-ב. ח"ב ע"ה שלה, ב. סה"ש תשי"ג ע" 46-47. קונטי חנוך לנער ע" 11.

תשי"ד

י"ט כסלו. (ח"ד ס"ב) סיפור בענין קול ילד בוכה: ראה לקו"ש ח"ג ע" 802. חכ"ד ע" 493-494. כ"י מנ"א. (שם סל"ח) ..'לעקאח' בגמטריא משקה כו': להעיר משיחת פורים תשכ"ז ס"ד.

תשט"ו

י"ד שבט. (שם סנ"ו) ..דואגים ליתכלית' שלו: ראה עדי"ז בלקו"ש ח"א ע" 112-113.

תשט"ז

יום ב' דחה"ס. (שם ח"ה ס"ט) בלילה אין לתת לצדקה: ראה שיחות ח"י אלול תשלי"ד ס"ו. י"ג תמוז תשלי"ו סוס"ד. לקו"ש חט"ו ע" 550.

שמחת בית השואבה. (שם ס"כ) הסיפור עם הרוזינער: ראה לקוי"ש ח"ב ע' 508.
 ש"פ בה"ב. (שם סל"ח) אי אמירת נחם בל"ג בעומר: ראה לקוי"ש ח"א ע' 287.
 ש"פ תבוא. (שם ס"ג) ז' תורות מהבעש"ט: ראה קונטרס "מאמרי חודש אלול ה'תשכ"ג". וש"נ.

הרב יוסף יצחק הלוי שגלוב
 - תושב השכונה -

כד. בקשר ליום הבהיר "כח סיון" - חודש מתן תורה - יום בוא כ"ק אדמו"ר שליט"א לחצי כדור התחתון.

לפי המדובר בהתוועדות ש"ק שלח יום הבהיר כ"ח סיון (ש.ז.) "כ"ח (סיון) - כח". כדאי לציין מספר המאמרים ה'תשי"ח קונטרס חג השבועות בסופו (ע' 236) שם בהערה 13 ממכתב כ"ק אדמו"ר מהוריי"ץ להרב מ. - באירופא... "באחד ממכתבי כ"ק אדמו"ר הרה"ק נמצא ביאור ענין הנזכר בדא"ח שמתן תורה הי' בחצי כדור הלזה, ואשר גילוי התורה בחצי כדור השני הוא ע"י עבודה אחרת ביתרון כח דוקא, וכללות הענין הוא, שמ"ת הי' בדרך גילוי מלמעלה, והמשכת התורה בחצי כדור השני הוא ע"י עבודה במסירות נפש דוקא". עכ"ל בהערה שם.

ולהעיר מהלשון "...גילוי התורה בחצי כדור השני הוא ע"י עבודה אחרת ביתרון כח דוקא..."

הרב מנחם מענדל מאראזאוו
 - תושב השכונה -

כה. בגליון העבר הזכרתי את ספר "צרור החיים" שנדפס בבילגורי"א בשנת תרע"ג ובדא"ג הערתי בדבר שינוי בציון העמודים במהדורה זו מכפי שהוא במכתב כ"ק אד"ש.

אמנם כעת ראיתי ב"אנציקלופדי לחסידות" - ספרים, בהוצאת מוסד הרב קוק (ירושלים תשי"מ) עי תקצד, שהיו שני מהדורות מספר זה, והראשונה נדפסה שם בשנת תרע"ג-1912 והשני (בה נוסף בשער הספר השם "השלם") נדפסה בסדר שונה ובהוספות בתרע"ג-1913. ולפי"ז, הרי שציון העי במכתב כ"ק אדי"ש הוא לפי המהדורה הראשונה (שבמהדורה זו מופיע המכתב בשם הצ"צ בדף לי ע"א וע"ב, אות קיז. מאמהות מהדורה זו נדפס הסי שוב בשנת תרפ"ה), וציון העי שציינתי בהערה הנ"ל הוא לפי המהדורה השני (שדפוס צילום ממנה נדפס לאחרונה כמ"פ).

כן ראיתי שכבר עמדו באנציקלופדי הנ"ל על טעותו של פרידברג ברישום הספר.

התי שמואל קראוס
- תות"ל 770 -

לזכות

חתני הבר מצוה התמימים התאומים פנחס, שלמה שיחיו
לרגל הכנסס לעול המצוות
ביום ועשי"ק ד' תמוז
תהא שנת משיח טובה

*

נדפס ע"י הוריהם
הרה"ת ר' שלום דובער וזוגתו מרת רבקה שיחיו
ווישעצקי